

معرفی کتاب خرمشهر در جنگ طولانی^(۱)

علیرضا کمره‌ای^(۲)

عنوان کتاب: خرمشهر در جنگ طولانی،

نویسندگان: مهدی انصاری، محمد درودیان و هادی نجفی.

ناشر: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ

سال چاپ: ۱۳۷۵

تعداد صفحه: ۴۲۶

غیرانسانی دشمن به میهن و اشغال نقاط مسکونی مرزی از سوی دیگر، همچنین، هزاران حادثه کوچک و بزرگ می‌توانست تمامی توان و احساس یک ملت را به سمت آفرینش و پیدایی دوره دیگری از ادب و هنر این سرزمین برانگیزد. در این میان، توجه و احساس اولیه نهادهای درگیر در جنگ بدین موضوع، در شکل ابتدایی نشر خاطرات رزمندگان تبلور یافت. در بین گونه‌های محض ادبی در این حوزه، شعر جنگ با تأکید به قدمت و سنت کهن و دیرپای آن جلوه بارزتری داشت. بعدها داستان و روایت گونه‌های داستان به جریان نوپای ادب جنگ راه یافت و بدین ترتیب، اندک اندک، ادبیات دفاع مقدس که بعدها، ادبیات مقاومت خوانده شد، با در برگرفتن گونه‌های دیگری، مانند یادداشتهای و دست‌نوشته‌ها، نامه‌ها، مقاله‌ها، یادنامه‌ها و زندگی‌نامه‌های شهیدان جنگ شکل گرفت. پس از پایان جنگ، این جریان و حوزه فرهنگی با رکود موقتی رو به رو شد، اما پس از تشکیل دفتر ادبیات و هنر مقاومت در حوزه هنری، صورت گسترده و بسامان تری یافت. وسعت این حوزه و گرایش هنرمندان و نویسندگان بدین جریان نشان دهنده قابلیت محتوایی و ارزشی دفاع مقدس است. در واقع، پیش از اینکه وقایع و حوادث جنگ در چشم اندازهای اهل تاریخ در نظر آید، به صورت گسترده و فراگیری در قالبهای ادبی - یا شبه ادبی - بروز و ظهور یافت.

بانگاه اجمالی به کارنامه فرهنگی جنگ، درمی‌یابیم که اساساً، از آغاز تا به حال، سه جریان و حوزه (تبلیغاتی، هنری و تاریخی) عهده دار تعریف و تبیین دفاع مقدس و جنگ تحمیلی بوده است:

(۱) حوزه رسانه‌های فراگیر به صورت گفتاری و نوشتاری

(روزنامه‌ها و نشریات ادواری، رادیو و تلویزیون): در این حوزه، امر اطلاع‌رسانی جنگ به شکل خبر، گزارش، مصاحبه، بیانیه و اعلامیه، تحلیل و امثال آن انجام و حوادث و وقایع جاری جبهه‌ها و عملیات رزمندگان به طور روزانه، برای مردم ارائه می‌شده است؛ شیوه‌ای که نخستین و شایع‌ترین جریان در شناساندن و توجیه جنگ بود و از آغاز جنگ تا پایان آن ادامه داشت و با پایان دوران هشت ساله، عمر و کاربرد آن به سر آمد.

(۲) حوزه ادبیات و هنر: با آغاز جنگ و حضور رزمندگان و

مدافعان انقلاب اسلامی در خطوط نبرد، طبق ویژگیهای خاص جبهه‌های نبرد و ارزشهای معنوی دفاع مقدس، توجه هنرمندان متعهد به جبهه و جنگ معطوف شد. دفاع عاشقانه رزمندگان از یکطرف و تجاوز و هجوم

(۱) این مطلب پیشتر در شماره نوزدهم نشریه کمان در تاریخ ۷۶/۲/۳۰ درج شده بود و هدف از درج مجدد آن در فصلنامه نگین ایران اطلاع‌رسانی در باره مطالب منتشر شده در باره جنگ ایران و عراق است.

(۲) کارشناس و صاحب‌نظر در حوزه ادبیات دفاع مقدس

نیروهای عراقی.

فصلهای ده گانه کتاب در دو بخش و بدین ترتیب نامی گذاری شده است:

بخش نخست

فصل اول: خرمشهر تا پیروزی انقلاب اسلامی،

فصل دوم: درگیری بدفرجام گرایش قومی در خرمشهر،

فصل سوم: جایگاه جدید عراق در استراتژی امریکا،

فصل چهارم: خرمشهر در جنگ انفجارات،

بخش دوم

فصل پنجم: خرمشهر در آستانه تهاجم عراق،

فصل ششم: در تصور آسان اشغال خرمشهر،

فصل هفتم: اصلی شدن اشغال خرمشهر و تمرکز نیرو،

فصل هشتم: جنگ ده روزه پشت دروازه های خرمشهر (۱۱ تا ۲۱ مهر)،

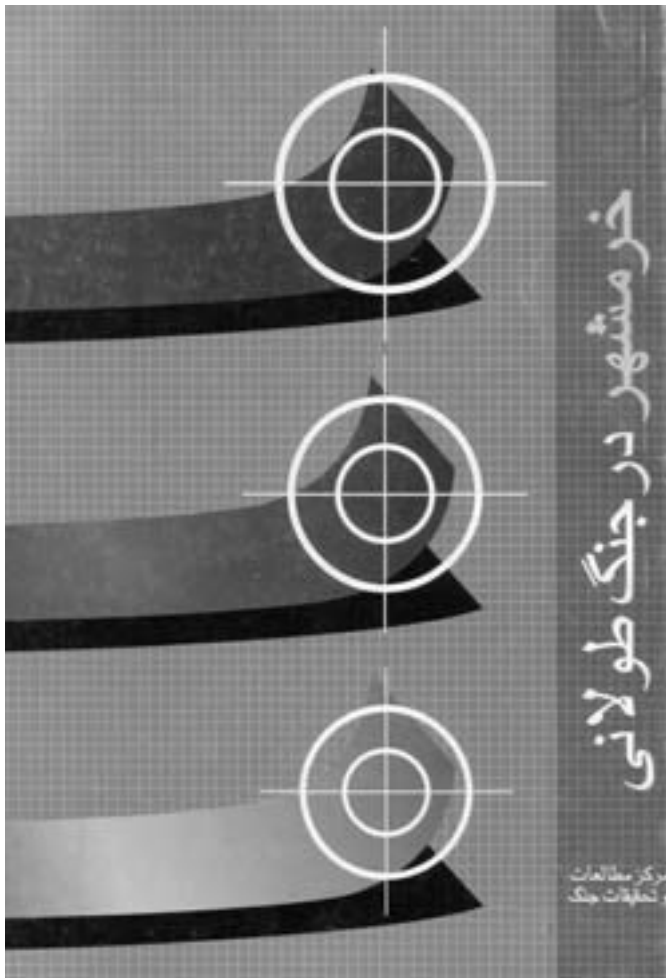
۳) حوزه پژوهش فرهنگی و تحقیقات تاریخی - سیاسی:

متأسفانه، در حوزه پژوهشهای فرهنگی، به جز دو، سه عنوان و مورد ویژه، پژوهش در خور و ارزنده ای دیده نمی شود. در حوزه سیاسی هم، تقریباً، جز مقاله ها و مقاله واره ها، کار در خور توجهی انجام نشده است، اما در حوزه تاریخ نگاری و پژوهشهای تاریخی - سیاسی، به نظر می رسد جریان هدمندی طی سالهای جنگ عهده دار این مهم بوده که به صورت پیوسته و روشمند، به قصد روایت و تاریخ نگاری جنگ قدم به این وادی نهاده است. هر چند در اینجا، بدین موضوع نمی پردازیم که حرکت مزبور تا چه اندازه بر اساس معیارهای روشن علمی شناخته شده یا ابداعی قابل توجیه و بایسته استوار است، اما اصل این اندیشه و اقدام، مهم و جای تأمل فراوان دارد. در واقع، منظور ما دفتر مطالعات و تحقیقات

جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

است که پیش از این، با نام دفتر سیاسی، آزمونهایی مقدماتی را برای نگارش تاریخ جنگ پشت سر گذاشته است. نخستین کتاب این دفتر - تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد - دو سال جنگ است و آخرین اثر این دفتر با نام خرمشهر در جنگ طولانی موضوع مقاله حاضر است؛ جامع ترین اثری که تاکنون، در باره چگونگی اشغال خرمشهر و دفاع و پایداری ۳۵ روزه این شهر منتشر شده است. این کتاب که در ده فصل پیاپی و دقیق براساس سیر وقایع و موضوعات، تدوین و نگارش شده، به چهار موضوع اصلی و اساسی پرداخته است:

الف) موقعیت سیاسی و مذهبی خرمشهر در پیش و پس از پیروزی انقلاب و زمینه های اولیه بروز جنگ،
ب) آغاز تجاوز و چگونگی هجوم به خرمشهر،
ج) دفاع و پایمردی نیروهای انقلابی و قوای نظامی در برابر دشمن و
د) سقوط خرمشهر و اشغال آن به دست

فصل نهم: دشمن در خونین شهر و

فصل دهم: تهاجم نهایی و اشغال خونین شهر.

زنان در حماسه خونین شهر نیز عنوان ضمیمه پایانی کتاب است.

در مقدمه مختصر و مفید کتاب، سابقه تاریخی خرمشهر از دوران حکومت محمد شاه قاجار و حمله حاکم بغداد بدین بندر در سال ۱۲۵۳ و پیمان ارزروم و اهمیت منطقه خرمشهر بررسی و پس از آن، اشغال و آزادسازی آن در جنگ تحمیلی تحلیل می شود و سپس، به شرح این نکته می رسیم که خرمشهر دو حماسه را در خود جای داده است: حماسه مقاومت و آزادی. در ادامه، تحلیل این نکته به اقامه دلایل نظامی، سیاسی و روحی جنگاوران دو سوی نبرد، و چگونگی نهادینه شدن مقاومت پس از حماسه پایداری در خرمشهر و الهام رزمندگان از این واقعه اشاره می شود. سابقه توسعه طلبی بعثیها بر مناطق جنوبی ایران با تکیه بر عربیت و چگونگی تمهید سیاسی-تبلیغاتی دشمن برای هجوم به مناطق مرزی و جنوبی نکته دیگری است که به درستی، در مقدمه بررسی شده است.

در این مقدمه، پس از معرفی مدخل و محتوای کتاب، مأخذ و منابع این اثر برای خواننده این گونه بازگو می شود: «..... مطالب کتاب به اسنادی مستند است که طی مدت طولانی تحقیقات اولیه و تحقیقات تکمیلی، به دست آمده است. این اسناد مصاحبه های حضوری با شاهدان و حاضران در میدان نبرد خرمشهر و همچنین کسانی را در بر می گیرد که اطلاعات دقیقی از این نبرد داشتند. بخش دیگر اسناد، مجموعه گزارشها، بخشنامه ها، و تلفنگرامها و... اسناد کتبی است که از سوی نهادهای مختلف نظامی، انتظامی، نهادهای انقلابی و دیگر سازمانهای کشوری صادر یا منتشر شده است و...». جمله دیگری که در ادامه این عبارات آمده، چنین است: «آنچه در کتاب آمده، آن چیزی است که در استطاعت این مرکز بوده است...». به نظر می رسد که توضیح دو مطلب مهم در اینجا لازم بوده و هست. یکی ارائه روش و شیوه مؤلفان برای تألیف کتاب و دیگر نقد و بررسی جامع منابع و مأخذ مورد استفاده و استناد در متن. در واقع، پرداختن بدین دو موضوع می تواند

خواننده را با شیوه و دست افزار پدید آورندگان آشنا کند و پیشاپیش پرسشها و شبهات خواننده دقیق و کنجکاو را پاسخگو باشد. برای نمونه، آیا نقل خبر واحد مورد وثوق و استناد است؟ چرا و چگونه؟ یا آنکه همه کتابهای نوشته شده نهادها با نامه های صادر شده و تلفنگرامها از حیث صحت و سقم و مرتبه اعتبار، پایه و مایه واحدی دارند و دیگر اینکه اتکای اصلی مؤلفان بر کدام یک از گونه های مدارک یاد شده، بوده است. البته، خواننده در مرور و مطالعه متن -به ویژه در بخش دوم کتاب- متوجه می شود که اساس مطالب و تکیه اصلی بر گفته های شفاهی شاهدان عینی وقایع استوار است و دیگر منابع یاد شده جنبه فرعی و مکمل دارند. بخش نخست کتاب در چهار فصل پیایی به شرح گذشته سیاسی و سابقه جریانهای فکری و مذهبی در خرمشهر از سال ۱۳۴۰ تا پیروزی انقلاب و آغاز جنگ مربوط می شود. در این بخش، از دست نشانندگان و مزدوران داخلی حزب بعث عراق، سابقه شرارت آنان، و جبهه التحریر و دامن زدن به گرایشهای قومی عربی در این شهر مطالبی ارائه و شرح داده شده است. در فصل دوم این بخش، به توطئه گروههای ضدانقلاب از سال ۱۳۵۸ و همدستی آنان با رژیم عراق به طور روشن اشاره می شود.

فصل سوم را می توان بررسی و تحلیل سیاسی - تاریخی درباره نقش عراق در منطقه پس از سقوط شاه در ایران دانست که در آن، نقش جبهه ضدانقلاب داخلی و همسویی آنان با سیاستهای رژیم بعثی برای شکست انقلاب یا تضعیف و به سازش واداشتن مسئولان نظام جمهوری اسلامی مطرح می شود. ارتباط و هماهنگی حساب شده کودتای نوژه با چگونگی آغاز جنگ از سوی عراق و ارتباط این دو با حمله امریکا به طیس، از روشنگریهای درخور توجه و دقیق این بخش است. تا اینجا، عمده مطالب به شکل تحلیل و تحقیق سیاسی و تاریخی به شرح زمینه ها و مقدمات آغاز هجوم و تجاوز عراق به ایران می پردازد.

در فصل چهارم، جنگ انفجارات مرحله پیش از تجاوز آشکار عراق و نقش دست نشانندگان عراقی در خرمشهر برای ترساندن و برهم زدن امنیت داخلی منطقه بررسی می شود. ارائه جدول و آمار میانگین تعداد

می‌یابد. این ماجرا از بعد از ظهر روز دوشنبه ۳۱ شهریور ماه سال ۱۳۵۹ به یکباره اتفاق می‌افتد. آغاز شبه‌گزارشی این فصل مبین آن است که گلوله و آتش در حالی بر آسمان و زمین خرمشهر می‌بارد که مردم مشغول انجام امور روزمره خود هستند، دانش‌آموزان سرگرم تهیه لوازم التحریر برای آغاز سال تحصیلی و مردم، حتی نیروهای نظامی هیچ‌گونه انتظار و آمادگی جدی‌ای در برابر این هجوم یکباره نداشته‌اند.

آنچه امروزه، از آن بانام حماسه مقاومت و پایداری در خرمشهر به حق یاد می‌کنیم، از این بعد از ظهر آغاز می‌شود و از نظر زمانی ۳۵ روز بعد، به پایان می‌رسد. مروری بر مطالب فصل ششم تا پایان کتاب به صورت مزبور در این مقاله نمی‌گنجد و خود خوانندگان باید به کتاب مراجعه کنند. با این حال، در اینجا، به برخی

انفجارها به صورت روزانه از سال ۱۳۵۸ و سیر صعودی دفعات انفجارها به مرور تا آغاز جنگ، زمینه‌چینی بعثی‌ها را در ناامن‌نشان دادن منطقه نشان می‌دهد. بخش نخست کتاب را از نظر تاریخی می‌توان بررسی پیشینه هجوم و تجاوز عراق به خرمشهر تلقی کرد؛ از این رو، موضوع اصلی و اساسی کتاب از بخش دوم و شرارتهای ملی ارتش عراق در مرزها آغاز می‌شود.

فصل پنجم درباره ناامن کردن مرزها و مناطق مسکونی و هجوم گاه و بیگاه و علنی ارتش عراق - آغاز جنگ اعلام نشده - است و از آن پس، چگونگی تجاوز آشکار و همه‌جانبه نیروهای عراق به ایران برای اشغال شهرها و خوزستان مطرح می‌شود. در ادامه، تمامی مطلب کتاب - دقیقاً از آغاز فصل ششم - به چگونگی نفوذ و تجاوز نیروهای عراقی به خرمشهر اختصاص

همچنین، کاستی تصویرهایی که بتواند در لابه لای مطالب، مورد استناد و اشاره باشد، کاملاً مشهود است. در انتخاب تصویرها، ارزش تاریخی و موضوعی آنها باید مدنظر قرار گیرد. گاهی هیچ نوشته‌ای نمی‌تواند جای یک تصویر را بگیرد. در عین حال، ارائه نقشه‌ها در کتاب بسیار بجا و مناسب و برای خواننده‌ای که با دقت، سیر و توالی رخدادها را مرور می‌کند، جالب توجه و سودمند است. در این بخش، اساساً، به سه موضوع کلی و اساسی، هم‌زمان توجه شده است. نحوه شکل‌گیری گروه‌های مدافع بومی در مسجدها و پایگاهها، نقش سپاه پاسداران در این امر و تغییر و تحول سازمان نیروها در مدت دفاع در برابر دشمن مهم‌ترین این سه موضوع است. در چند و چون نبردها در چهار تا پنج مرحله کلی از آغاز تا پایان، رعایت دقت‌های زمانی و مکانی وقایع، کوچه به کوچه و در هر نقطه از شهر با آوردن نام شاهدان و راویان و نقش آفرینان به چشم می‌آید. در این جریان، نقش و تلاش نیروی دریایی و اهتمام غیرتمندانۀ تکاوران این نیرو و پرسنل فداکارانه ارتش و دانشجویان اعزامی دانشکده افسری و نیروهای اعزامی از دیگر مناطق - که با انگیزه و اعتقاد شخصی در میدان نبرد حضور یافته‌اند - در مرور وقایع ملاحظه می‌شود.

دقت و ریزبینی در نقل گفته‌های راویان و شاهدان به حدی است که می‌توان از فحوای بیان آنان چرایی پایداری و چگونگی روحیۀ رزمندگان این نبرد را بنابر واقعیتها در هر مقطع زمانی به دست آورد و بررسی کرد. بر این اساس، می‌توان وقوف یافت که آنچه توانست از واقعه حماسی و غمبار دفاع و شهادت خرمشهر تصویر ماندگاری ترسیم کند، همانا عزم مردانه، اراده، آرمان و انگیزه انقلابی و اسلامی رزمندگان این خطه بوده است. موضوع دوم، وضعیت نابسامان فرماندهی جنگ، درهم ریختگی نظام اجرایی و اداری کشور در برابر این جریان، به شکل گذرایی، نه دقیق و درست بازگو می‌شود. واقعیت این است که در این هنگامه پرتب و تاب، اندیشه و عمل مسئولان کشور - آن‌طور که باید، به حقیقتها و واقعیتهای جنگ، معطوف نبوده است و در واقع، دفاع خرمشهر غریبانه و مظلومانه و متکی بر جوشش و غیرت دوستداران انقلاب و امام (ره) صورت گرفته و اتکابی به

از مطالب ضروری اشاره گذرایی می‌کنیم. از فصل ششم به بعد، شکل ارائه مطالب بر گونه روایت، گزارش و نقل قول مستقیم و غیرمستقیم استوار است و کمتر می‌توان مانند بخش نخست از محتوای تحلیلی و سیاسی حوادث و وقایع نشانی یافت. البته، این ویژگی می‌تواند از نقاط مثبت کتاب تلقی شود؛ زیرا، اگر در بخش گذشته، پیشینه به صورت تحلیلی ارائه شده است، واقعه و اصل موضوع باید پیش از تحلیل، روایت و به دقت نقل و گزارش شود. نقل اهل اطلاع و بازماندگان و شاهدان این واقعه بزرگ منبع اساسی مطالب کتاب در این بخش است. می‌توان گفت این بخش کتاب بر گونه تاریخ شفاهی و از نظر قالب تا حدی به صورت کرنولوژی - روزشمار تفصیلی - تدوین و ارائه شده است.

در این بخش، گاه عین نقل و گفته شاهدان به مثابه گفتگو نویسی در کتاب ارائه شده و گاه، جزئیات نه چندان مهم بدین شکل در لابه لای متن مشاهده می‌شود. متأسفانه، در کتاب، در مورد اشخاصی که نقل قولها از آنهاست گاه در میان آنها، شهیدان نامدار دفاع مقدس (از آن جمله شهید اقارب‌پرست، بهروزمرادی، صالح مولوی و...) هم هستند، هیچ‌گونه توضیح و معرفی‌ای نیامده است، و با توجه به اینکه پایداری خرمشهر مدیون همت و حضور همه شهدای این واقعه بوده، شمه‌ایی از زندگی‌نامه آنان در ذیل صفحات مربوط یا ضمیمه کتاب ضروری می‌نماید.

اقدامات و تصمیم‌های مؤثر و تعیین‌کننده مسئولان نداشته است. نامه فرمانده وقت سپاه پاسداران خوزستان، علی شمشخانی، که تصویر آن در صفحه ۳۷۶ کتاب درج شده است، براین حقیقت تلخ دلالت می‌کند؛ از این رو، برای خواننده ریزبین کتاب این پرسش مطرح است که چرا از نقل و نظر مسئولانی که در آن هنگام، مرجع امور بوده‌اند و امروزه برجای هستند، پرسش و پژوهشی انجام نشده است؛ بنابراین، اگر تحلیل و پژوهش واقعه دفاع و اشغال خرمشهر از این نظر بیگیری و نقاط ابهام و ناگفته متن برطرف شود، تدارک مجلد یا متمم دیگری را در دنباله این کتاب الزام‌آور می‌کند. شاید هم اقتضای مصالح و صلاح‌دیدهای امنیتی تا حدی مانع از انجام این کار شده باشد. چگونگی عملیات نیروهای عراقی از هنگام نفوذ به شهر و سرانجام، تصرف و اشغال خرمشهر موضوع و مطلب سوم در این بخش است که بنا بر رعایت اختصار، شرح آن ضروری نیست. افزون بر این سه موضوع و مسئله اساسی، جزئیات حوادث و مسائل دیگری در لابه لای مطالب گفته شده که همگی جالب توجه و درخور اهمیت است.

به هر روی بازیافت و شرح حقایق تلخ این ماجرا می‌تواند مایه الهام و عبرت فراوان باشد و از این نظر، فراتر از آنچه در این کتاب مجال بازتاب یافته است، اثر اخلاقی و تهذیبی آن بر خواننده و آنان که به اسلام، و ایران و آزادی تعلق خاطر داشته باشند، مسلم و انکارناشدنی است. راستی کدام وجدان بیدار انسانی می‌تواند در برابر روایت آن همه داد و دلیری، تنهایی و مظلومیت و حقانیت خونین، که در این ماجرا رخ داده است، ساکت و آرام ماند؟ حقیقت این است که حماسه خرمشهر، حماسه اسطوره‌ای و پندارین نیست؛ واقعیتی عینی است و از این نظر می‌تواند همچنان، پویا و تأثیرگذار، برانگیزاننده و ماندگار، موجب الهام و تحرک باشد و در این میان، بسی حوادث و وقایع هست که مستقلاً می‌تواند آثار هنری و ادبی این دوره را قوت و غنا بخشد. به راستی، دل دردمند و سینه پر رمز و راز خرمشهر آنچنان آکنده از ناگفته‌هاست که دست اخلاص هیچ جوینده‌ای را خالی نخواهد گذاشت. افزون بر آنچه در این مختصر آمد (البته، این نه به

معنای گزاره حق مؤلفان کتاب و کوشش شایان تحسین آنان است)، اشاره‌ای به نثر و آغاز و انجام مناسب کتاب واجب می‌نماید. حسن مزیدی که افزون بر محتوا و موضوع کتاب باید از آن یاد کرد، توجه نویسنده‌گان به نثر تقریباً یکدست، به ویژه غیرشعاری و احساساتی است که تقریباً، در سراسر کتاب مشهود است. اگر حمل بر سختگیری و سخت‌پسندی نشود، می‌توان گفت هر چند شیوه نگارش متن هنوز با آنچه می‌تواند و می‌باید کم و بیش فاصله دارد، آغاز و انجام بایسته و منطقی، و انجام درست فصلها و بخشها و روانی و روشنی متن حسن مطلعی است بر آنچه از این پس، به حول و قوه الهی شاهد آن خواهیم بود.

گفتنی است که رعایت نزاکت و وزانت در گفتار و نقل آنچنان که در متن مراعات شده است - حتی در جایی که سخن از دشمن متجاوز و تبهکار است - بلوغ تفکر تاریخی و پژوهشی نویسنده‌گان را نشان می‌دهد. الحاق ضمیمه پایانی کتاب و فهرست اعلام و چاپ پاک و پیراسته آن در خور توجه و موجب امتنان است. خداوند پدیدآورندگان این کتاب گرانقدر و ارزشمند را از شفاعت شهدای حماسه خرمشهر برخوردار گرداند.